

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

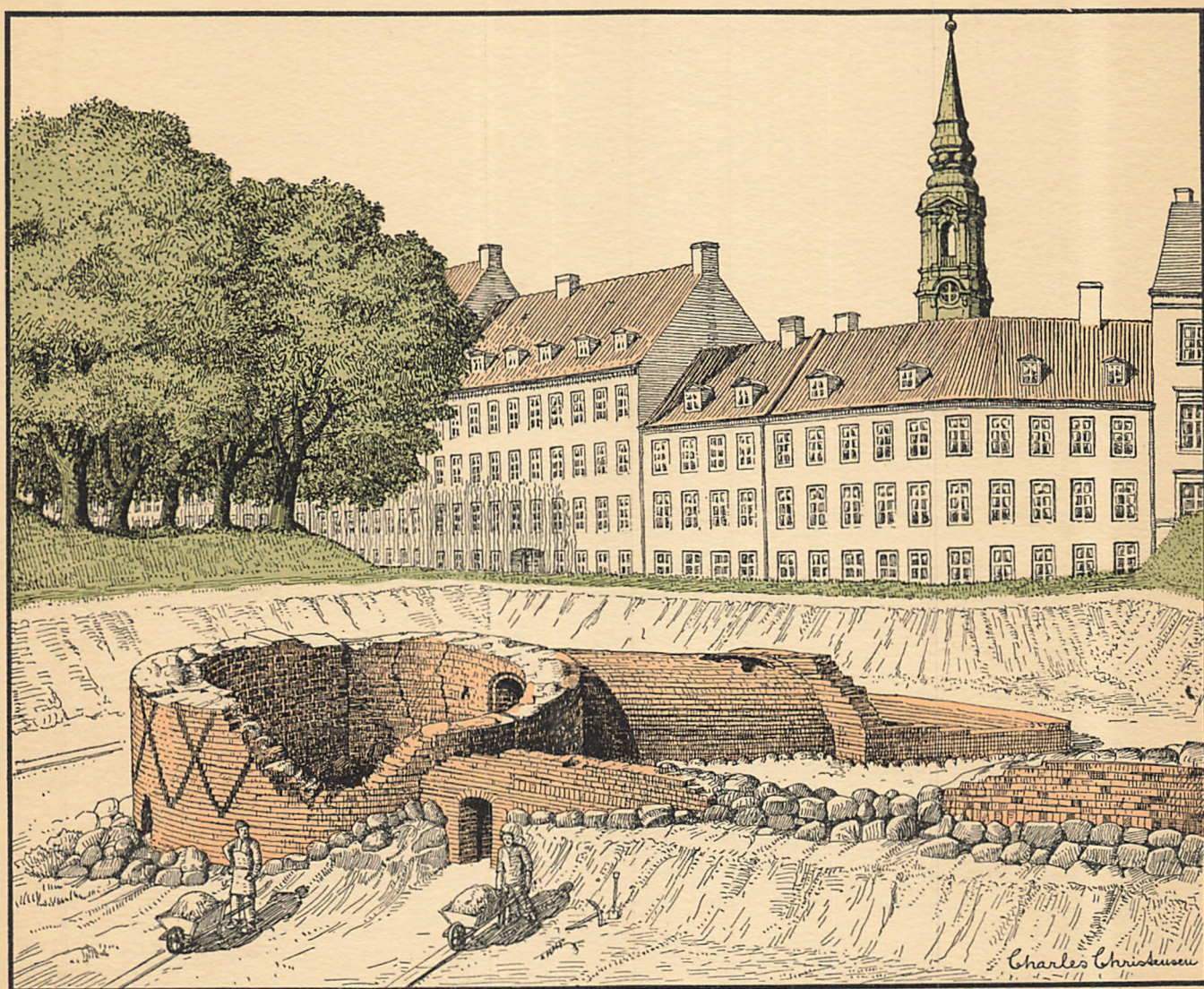
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GEORG BORUP og PETER LINDE

VOR GAMLE HOVEDSTAD

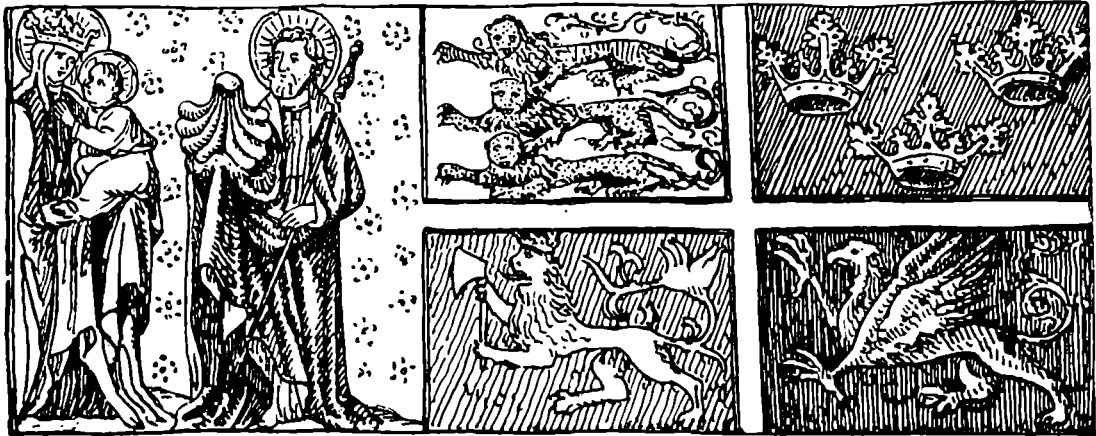
DET KØBENHAVN, DER GRAVES FREM

MED ORIGINALTEGNINGER AF

CHARLES CHRISTENSEN og PETER LINDE

C. A. REITZELS FORLAG

Del af et dansk Skibsflag fra Mariakirken i Lübeck. (Kopi paa Frederiksborgmuseet).

KØBENHAVN UNDER BISPESTAV OG KONGESCEPTER

DET Statsmandsværk, som Biskop Absalon efterlod sig ved sin Død i 1201, skulde snart vise sig at være al for tung en Byrde for ringere Arvtagere at bære videre. Endnu lyser vel under Valdemar Sejrs Regering for en Stund Magtens og Hæderens Baun over Fædrenes Land; men efter Kongens Tilfangetagelse paa Lyø begynder Ulykkerne atter at rulle ind over Riget. Kun kort varede Danmarks Stortid; men saa godt havde en mægtig Vilje formaaet at tømre den sammen, at der skulde gaa hundrede Aar, før Uduelighed fik sat Punktum for et af de stolteste Afsnit i vort Lands Historie.

En væsentlig Andel i Ulykkerne bærer Striden mellem Kronen og Kirken om Ejendomsretten til København Ansvar for. At Kong Valdemars Gavebrev til Biskop Absalon er sporeløst forsvundet, er der forsaavidt intet mærkeligt i. Det kan have lidt samme Skæbne som tusinde andre Dokumenter. Mærkeligere er det derimod, at dette Gavebrev ikke nævnes under Striden. Dette, i Forbindelse med Absalons paafaldende Iver efter at sikre sig Roms Bekræftelse paa Donationen til Bispestolen — foruden Pave Urban III's Bekræftelse kendes endnu fire andre pavelige Bekræftelser —, kunde tyde paa, at Kongens Gavebrev, om det da nogensinde har eksisteret, og Gaven ikke blot har været af mundtlig Art, har kunnet gøres til Genstand for Fortolkninger. Endelig er det ogsaa bemærkelsesværdigt, at Absalons Gavebrev, der næppe vilde have huet Kong Valdemar, først udstedes efter dennes Død. Om dette nu er sket af Venskabs- eller Klogskabs-Hensyn er ikke godt at vide. Ihvertfald støder Donationen snart paa alvorlig

Modstand fra Kronens Side, der hurtig faar Øjet op for Københavns strategiske Beliggenhed og nu med alle Midler søger atter at faa sig Byen underlagt.

Det begynder med Rivninger og ender med aabenlys Strid, da Kong Erik Plovpenning med Magt sætter sig i Besiddelse af Byen og jager Bispen, Niels Stigsen i Landflygtighed 1247. Umiddelbart herefter blander Lübeckerne, der længe havde betragtet København som en farlig Medbejler til Handelen paa Østersøen, sig i Striden. En lybsk Flaade lægger sig for København og efter en voldsom Kamp erobres Byen, hvorefter den, saavel som Borgen og de omliggende Landsbyer, bliver ødelagt og udplyndret. Aar 1250 snigmyrdes Kong Erik af Broderen, Hertug Abels Mænd, hvorefter Abel selv bestiger Tronen. Formodentlig har hans Stilling som Følge af Mordet været saa svækket, at han ikke har vovet at trodse Roskilde-Bispen, der saaledes atter kom i Besiddelse af Absalons Gave.

To Aar efter falder Abel paa Togtet imod Friserne og efterfølges af Christoffer I (1252—59), under hvem Striden med Bispestolen naar sit Højdepunkt. Lunds Kanniker havde mod Kongens Ønske valgt den myndige og trodsige Jakob Erlandsen til Ærkebiskop. Denne pønsede paa at faa Kirkens Ejendomme og Godser helt unddraget Kronens Myndighed, og da Kongen truede med at anvende Magt herimod, fik Ærkebiskoppen paa et Kirkemøde maget det saa, at dersom Kongen lod en Biskop fængsle, skulde der lyses Interdikt over Riget. Rasende herover lader Christoffer I Ærkebiskoppen fængsle, hvorefter Bispen i Roskilde, Peder Bang, i Henhold til Konciliets Bestemmelse lyser Interdikt over Stiftet og flygter til Rygen for at undgaa Kongens Efterstræbelser. Denne befaler, at Kirkerne skal genaabnes, og da det dog ikke sker, sætter han sig med Magt i Besiddelse af København og Bispens andre Ejendomme. Som Modtræk faar Biskop Peder, der var flygtet til Rygen, nu Fyrst Jaromar til at bekrige Kongen. Atter maa København holde for. Med en vældig Hær erobrer Jaromar Byen 1259, der igen ødelægges og udplyndres. Midt under Forsøget paa at kaste Jaromar ud af Byen dør Christoffer I i Jylland, efter Sigende forgivet. Hans Enke Margrete Sprænghest prøver vel paa at fortsætte Kampen, men maa snart bekvemme sig til at søge en Udsoning med den mægtige og ubøjelige Ærkebiskop.

Striden fortsættes under Erik Glipping, men træder dog snart helt i Baggrunden for den Strid med Herremændene, som Kongen indvikler sig i. Efter Mordet i Finnerup Lade trues Byen atter af et Angreb, denne Gang af den norske Konge Erik Præstehader, der havde taget Parti for de Fredløse. Det blev dog ved Trudsen; thi den kække Holdning, som Københavnerne indtog overfor Fjenden, gjorde Erik Præstehader betænkkelig, og efter at have ligget med sine Skibe for

Byen en hel Maaned, lettede han Anker uden at have ladet det komme til Kamp.

Erik Menved (1286—1319) fortsatte stadig Kampen mod sin Faders Mordere, og da Ærkebiskoppen Jens Grand aabenlyst holdt med dem, lod Kongen ham kaste i et usselt Fangehul paa Søborg. Jens Grand saa imidlertid sit Snit til at flygte derfra og tyede ned til Pave Bonaficius VIII, der atter lyste Interdikt over Riget. Kongen maatte vel bøje sig, men blev dog Jens Grand kvit, og det synes, som var Kongen i sine sidste Leveaar Herre i Byen. Denne Konges Regering er Pantsætningernes sørgelige Tid. Hans Storpolitik og ødsle Leve-maade kostede Summer, der langt overskred Rigets Evner, og for at skaffe sig de nødvendige Penge pantsatte han Kronens Lehn og Indtægter, navnlig til de holstenske Grever Gert og Johan. Denne Fremgangsmaade, der hurtig førte til Rigets fuldstændige Opløsning, fortsattes under hans Broder og Efterfølger, Christoffer II.

Hvor komplet Forvirringen har været i hine sørgelige Tider, ses bedst af Christoffer II's tragikomiske Forsøg paa at bemægtige sig København, der atter var kommet i Bispestolens Eje. Da Kongen, der kun var Konge af Navn — efter-som hele Riget var pantsat —, i Følge med Grev Johan, hos hvem han levede paa Naade, nærmede sig København, red Ingvar Hiort, som havde Borgen i Forlening for Biskoppen, dem imøde og meddelte, at han havde i Sinde at over-give By og Borg til Kongen. Johan sendte nu hemmeligt sine Folk i Forvejen, og da Kongen nærmede sig Byen, maatte han døje den Tort at se den holstenske Fane med Neldebladet vaje fra Murene. Grev Johan var kommet Kongen i Forkøbet og havde taget sit Pant i Besiddelse.

Danmark stod nu paa Undergangens Rand, og uden Niels Ebbesens Heltedaa-d i 1340 vilde det sikkert have været ude med det danske Folks Selvstændighed. Kun lidet kender vi til Københavns Tilstand i disse trøstesløse Tider; men der skal ikke megen Fantasi til for at udmale sig den. De fremmede Magthaveres Aag har hvilet tungt paa Borgerne; Voldshandlinger og Overgreb har hørt til Dagens Orden og Udsugningen af Byen er sikkert sket efter de bedste middel-alderlige Forskrifter.

Da Valdemar Atterdag begynder sit store Værk: at genrejse det danske Rige, er hans Opmærksomhed først og fremmest rettet mod København. Det lykkes ham dog først i 1346 at fordrive Holstenerne fra Byen. Den fædrelandskærlige Biskop Henrik Gertsen, der indsaa, at uden et fast Støttepunkt paa Sjælland maatte Valdemar Atterdags Bestræbelser blive forgæves, overlader Kongen Byen og Borgen paa Livstid. Atter kom Byen ind i en Opblomstringsperiode og atter

voksede Lübeckernes Had til den farlige Konkurrent ved Øresund. I 1362 forsøgte de et Overfald paa Byen, der imidlertid blev heldigt afslaaet, men i 1368 kom de igen, og denne Gang havde de Heldet med sig. Byen blev erobret og forvandlet til en rygende Ruinhob, Havnen ødelagt og Borgen nedrevet til Grunden. Uden Tvivl var det den alvorligste Katastrofe, der endnu var overgaaet Byen, og dette er formodentlig ogsaa Aarsagen til, at Dronning Margrete uden Indsigelse lader Biskop Niels Ipsen inddrage Byen under Bispestolen.

Det blev imidlertid mere og mere indlysende, at København for hele Rigets Velfærds Skyld maatte tilbage til Kronen. Da Biskop Peder Jensen Lodehat dør i Oktober 1416 tvinger Erik af Pommern Domkapitlet i Roskilde til at udlevere sig Byen. Kannikerne protesterer vel mod Overgrebet; men Kirkens Magt er nu brudt, og Striden om København bliver kun til en simpel Retssag, hvorunder Erik af Pommern endda indstævner den nye Biskop for Ærkebispens af Lund; men Biskoppen, der paa Forhaand indsaa det haabløse i Protesten, undlod ganske at give Møde. Fra den Tid af var København uafbrudt i Kronens Besiddelse.

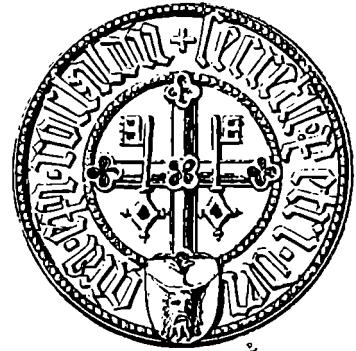
Saasnart Erik af Pommern er kommet i sikker Besiddelse af København, udsteder han Privilegier til Byen (1422), der herved atter kommer ind i en blomstrende Periode. Handlen udvikler sig hurtigt, og Velstanden vokser. Men samtidig vokser ogsaa Hansestædernes gamle Had til København, og da Kongen i 1425 indfører Sundtolden, beslutter de med Magt at tiltvinge sig fri Sejlads gennem Sundet. I 1427 stak de hanseatiske Krigsskibe i Søen for at konvojere deres Handelsflaade igennem Sundet. Men det gik anderledes end beregnet. En dansk Flaade mødte dem og slog dem saa eftertrykkeligt, at hele Handelsflaaden faldt i Danskernes Hænder. Byttet beløb sig til 400,000 Mark, og den lybske Anfører Tideman Sten havde ved sin Hjemkomst nær mistet sit Hoved for den Bedrift.

Der hænger i Mariakirken i Lübeck et erobret dansk Skibsflag fra dette Slag (se Frisen Pag. 65). Man kan dog her ikke tale om noget Trofæ, thi Sejren var afgjort paa Danskernes Side, og der er ingen Tvivl om, at mange hanseatiske Flag fra samme Slag har hængt under Frue Kirkes Hvælvinger, hvor de ved Kirkens Brand 1728 blev Ofre for Luerne.

Naturligvis skulde Lübeckerne have Hævn, og allerede Aaret efter kom de igen. Men det gik dem ikke bedre denne Gang. Kong Erik var i Sorø; men hans tapre Dronning Philippa overtog Ledelsen af Forsvaret og indgød Borgerne Mod. Det blev til en vældig Kamp, hvor 200 Kanoner dundrede fra Slottet, Volden og Skibene; men trods alle Anstrængelser lykkedes det ikke Lübeckerne

at komme i Land. Da Danskerne saa pludseligt gik over til et voldsomt Angreb, flyede Hanseaterne det bedste, de havde lært. Det var sidste Gang, at Hansestæderne forsøgte sig overfor København.

København udvikler sig nu hurtigt til at blive Rigets første By. Den næste Konge, Christoffer af Bayern, krones ganske vist i Ribe; men det er ogsaa den sidste Konge, der er blevet kronet udenfor København. Christoffer af Bayern fejrede sit Bryllup med Dronning Dorothea paa det nyopførte Københavns Slot, og fra nu af bor Kongerne i København, naar de da ikke er paa »Gæsteri« rundt i Riget for at holde Retterting o. l. Det første Skridt til at centralisere Rigets Administration, der endelig gennemføres ved Regeringskollegiernes Ordning i 1661 som Følge af Suverænitetens Indførelse, og hvorved Begrebet Hoved- og Residentsstad skabes, er hermed gjort. København er nu blevet »Kongernes Hoffved Qvarteer«.

Byens sidste gejstlige Herre, Biskop Peder Jensen Lodehat's Sølvsignet. (Nationalmuseet).

Det middelalderlige Byliv var i ganske anderledes Grad end vort moderne præget af Loven og Kirken, af den verdslige og den gejstlige Myndighed. Nærmede man sig i hine Tider en By, fik man allerede i lang Afstand Øje paa den verdslige Myndighed i Form af Retterstedet, der laa udenfor Bymuren, højt og frit paa en Bakke. Og stod man saa endelig paa Vindebroen udenfor Byporten og vilde ind i Byen, kom man straks i personlig Berøring med samme Myndighed. For Københavns Vedkommende findes der i Stadsretterne ganske vist intet direkte angivet angaaende Betingelserne for at faa Adgang til Byen; men det er at antage, at disse har været mindst ligesaa omstændelige, som kendt er andetsteds fra. I Haderslev gamle Stadsret omtales til Eksempel meget detailleret den ejendommelige Ed, der afkrævedes enhver Fremmed, som søgte Adgang til Byen. Med Foden paa Hjulnavet, hvis han var kørende, eller i Stigbøjlen, hvis han var ridende, eller med Roret i Haanden eller Foden paa Skibsbord, hvis han var sejlende, maatte han først sværge paa, at han ikke i Byen havde Ven eller Frænde saa nær, at de kunde værge ham; den saakaldte Køns-Ed, hvorefter han tolv Gange maatte sværge Renselses-Eden, der meget minder om de gotiske Folkefærds Vaabened. Men hvad nu end Betingelserne har været for at komme indenfor Københavns Porte, givet er det

ihvertfald, at man ikke saadan udenvidere kunde spadsere ind i Byen. Dertil var Tiderne altfor urolige og usikre.

Stod man saa endelig indenfor Porten, skulde det ikke vare længe, før man ogsaa gjorde Bekendtskab med den gejstlige Myndighed. Især ikke i en By som København, hvis kommunale Forhold skilte sig stærkt ud fra andre Købstæders. København var jo Kirkens Ejendom, og den verdslige og gejstlige Myndighed saaledes forenet i een Mands, Biskoppen af Roskildes Haand. Dens Ophøjelse fra Landsby til Købstad havde ikke bevirket nogen virkelig Forandring af dens Underdanighedsforhold til dens Herre, og om nogen virkelig kommunal Selvstændighed var der derfor ikke Tale.

I den første Tid af sin Købstadstilværelse synes København ikke at have haft nogen skreven Bylov; men alt eftersom Byen udviklede sig, blev Nødvendigheden af at have faste Bestemmelser, der kunde raade Bod paa de stedse voksende Antal af Tvisteamner i det kommunale Liv, mere og mere paakrævet, og i 1254 gav da Biskop Jakob Erlandsen Byen den første Stadsret, der dog i Virkeligheden ikke har ret meget med Stadsret at gøre, idet den ikke har sin Rod i dattidige Retsbegreber, men saa godt som udelukkende tilstræber at sikre Biskoppen uindskrænket Ret over Byen. Først bestemmer den, at Biskoppen skal have tre Fjerdedele af de fleste Bøder (i Kongens Købstæder fik Staden Halvdelen), dernæst skal Biskoppen have fri Sejlads til og fra Skaane. Saa handles der om Afgifter; den saakaldte Midsommersgæld af hvert Arnested, Ølgæld (allerede da var Øl et yndet Skatteobjekt), Jordskyld, Sildeafgift og Tyvestød. Fremdeles tilpligtes Borgerne at forsvare Bispens Ejendomme og Undergivne samt til at vedligeholde Byens Forsvar og Gader. Breve udstedte i Byens Navn skal først forelægges Biskoppen til Godkendelse. Afhændelse af Bygrunde til Fyrster, Riddere og Herremænd er forbudt, og ydermere tilsikrer Biskoppen sig Forkøbsret til enhver Grund osv. Disse Bestemmelser viser tydeligt det dybe Afhængighedsforhold, som Byen stod i til Biskoppen, og hvor langt København endnu er fra at have erhvervet sig virkelige Købstadsrettigheder.

Denne Stadsret afløses allerede i 1294 af Biskop Johannes Krag's Stadsret, der giver en god Illustration til de Begivenheder, der var forefaldet i de mellemliggende Aar. Allerede to Gange havde Byen været i Kongernes Magt, og hvad værre var: bægge Gange havde Borgerne, der vare utilfredse med det strænge, gejstlige Herredømme, taget aabenlyst Parti for Kongen, selv om det var kommet dem dyrt at staa, eftersom deres By begge Gange var blevet udplyndret og ødelagt. Ganske vist var Byen nu atter i Bispestolens Besiddelse; men Johannes Krag

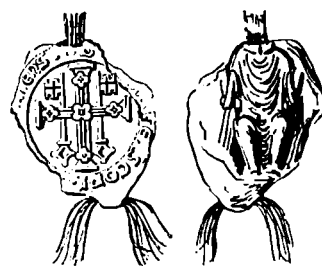
havde ikke Kongens Naade, og Ærkebiskop Jens Grand sad bag Bolt og Slaa paa Søborg. Gennem denne Stadsret gaar som en Undertone Frygten for Forræderi og Oprør. Den indskærper Borgerne deres Pligt til at vogte By og Borg, i Nødtilfælde skal Fogdens Befalinger ubetinget efterkommes, Gilder er forbudt, Forsamlinger uden Fogdens og Raadets Billigelse ligeledes, og ingen uden Bispens Svende maa bære Vaaben. Den, der prøver paa at skaffe Byen anden Herre end Biskoppen, eller som blot godkender en andens Herredømme, fortaber sin Ejendom til Biskoppen og forvises med Vanære. Samme Straf lider den, der klager over Biskoppen til en verdslig Dommer. Fremdeles maa Borgerne ikke aflægge Trokabsed til andre end Biskoppen, og den Kvinde, som ægter en Herremand, der jo var Kongens Mand, skal rømme Byen.

Disse Bestemmelser leder snarere Tankerne hen paa Belejringsstilstand end paa normale Tider. Samtidig fires der i Stadsretten lidt af overfor Borgerne for at vinde deres Gunst. Magistraten faar nu tilstaaet en vis Myndighed ved Siden af Fogden, saaledes at Borgerne paa enkelte Omraader ihvertfald tilsyneladende

faar et Ord med at sige i deres egne Anliggender. Men det er sikkert ogsaa kun tilsyneladende; thi en efterfølgende Artikel bestemmer, at Fogdens Billigelse udkræves til alt, hvad Magistraten vedtager. Og hvor vilkaarligt, der stadig handles overfor Borgerne, viser bl. a. Bestemmelsen om, at køber en Borger noget, som Biskoppen paastaar at have Behov, skal det afleveres til ham til Indkøbspris.

Forbudet mod at maatte samles i *Gilder* var dog den Bestemmelse, der satte mest ondt Blod. Dette, at ærlige Haandværkere ikke maatte samles for at drikke hverandre ærligen og retsindigen til i *Gildes-Lag*, var maaske, naar alt kom til alt, det føleligste Indgreb i den personlige Frihed, og længe varede det da heller ikke, før Misfornøjelsen gav sig Udslag. Da Erik Menved engang havde været i Byen og med forblommede Ord ladet Borgerne vide, at han nok skulde hjælpe dem, hvis de »kom til« at fængsle hans Fjender og berøve dem deres Gods, forstod enhver Meningen, og en Aften, da Biskoppen var i Byen, brød et Oprør løs. Stormklokken lød, og Borgerne samlede nede ved Stranden, hvor de beskød Slottet med Armbrøster og Blider.[¶] Men Enden paa Legen blev, at Biskoppen blev den stærkeste, da Kongen alligevel ikke formaaede at hjælpe, og

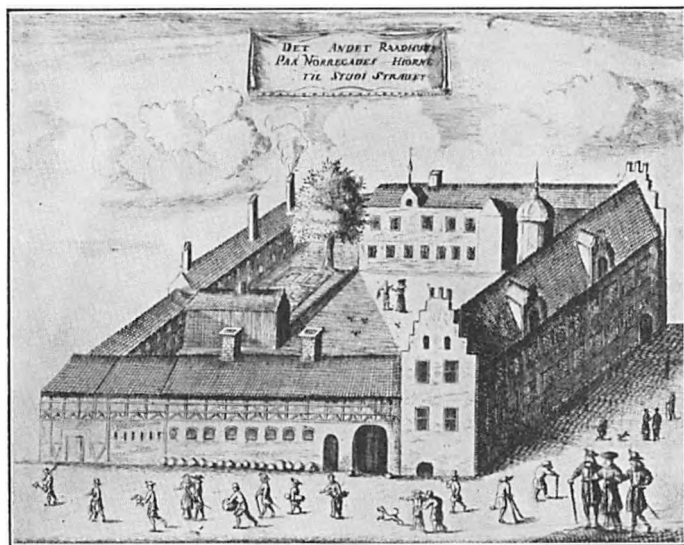
ḱṑpmāuḱhaly dmo dṽj ayt. L. m.

Biskop Jacob Erlandsens Segl under Stadsretsdokumentet af 1254. (Rigsarkivet).

Borgerne maatte gaa paa et ydmygende Forlig. Endda maatte de være glade; thi Stadsretten bestemte jo, at Oprør skulde straffes med Konfiskation af Ejendom og Forvisning. Men der har formodentlig været for mange skyldige, til at det kunde gaa efter Lovens strænge Bogstav.

Johannes Krags Stadsret stod ved Magt i 150 Aar. Da Byen under Erik af Pommern gaar endelig over til Kronen, sker der alene den Forandring, at Stads-

Københavns andet Raadhus. (Efter Resen). Nuv. Bispegaard.

retten oversættes til dansk til praktisk Brug for læge Raadmænd og Dommere, og at Biskoppens Navn overalt erstattes med Kongens, hvorhos en Borgmester kommer til i Artikel 80. Man kan altsaa ikke her tale om nogen ny Stadsret. Derimod lod Erik af Pommern i 1422 udstede en Forordning for Byen indeholdende en Række Bestemmelser angaaende Haandværk og Handel. Først i 1442 udsteder Christoffer af Bayern en hel ny Stadsret

for Byen, der nu i alt væsentligt stilles paa lige Fod med andre Købstæder. Foruden Borgmester er der nu ogsaa kommet en Byfoged til. Kongens Befalingsmand paa Slottet bevarer ganske vist stadig sin Myndighed Side om Side med Magistraten; men mange af hans Forretninger gaar dog efterhaanden over til Byfogden, og Aanden i denne Stadsret er ihvertfald en anden, hvad Artikel V 52 særligt giver Udtryk for, naar der i denne udtales det ønskelige i, at »ængen twedracht wordher mellom slottet oc stadhen«.

— København har i Bispetiden haft to Raadhuse. Om det ældste ved man saare lidt. Et Billede i Resens danske Atlas foregiver at vise, hvorledes det har set ud. Der har hersket megen Uenighed om, hvor det egentlig har ligget; de nyeste Undersøgelser bestemmer dets Plads paa nuværende Skovbogades østlige Side. Den dybe, stensatte Kælder i Skindergade 45—47 (Vinhandler Bestles Ejendom) er tidligere blevet antaget for at være en Rest af den gamle Raadhuskælder; men ved en grundig Undersøgelse foretaget af Konservator Peter Linde

er det blevet bevist, at denne Kælder er af langt nyere Dato og saaledes ingen Forbindelse kan have haft med Byens første Raadhus. Skovbogade dannede oprindelig Gammel Torvs østlige Side, og Byens ældste Raadhus har saaledes ligget paa selve Torvet, der har været langt større end i vore Dage. Da nu den oprindelige By, Landsbyen netop har ligget omkring Gammel Torv med Gadekæret oppe i Vestergade, ligger det nær at antage, at Bytræet har staaet paa dette Sted, hvor senere Byens første Raadhus blev bygget.

Oprindelig holdtes Bytinget under aaben Himmel, og denne Skik holdt sig længe efter, at Byen havde faaet Raadhus. Vejrligets Ubestandighed agtede vore Forfædre ikke paa, og Bytinget, der var en offentlig Retshandling, havde deres udelte Interesse. Den krævede derfor mere Plads, end der kunde skaffes indendørs. Bytinget var indrammet af faste Tingbænke, paa hvilke Raadsmedlemmerne

Københavns tredje Raadhus. (Efter Resen).

og Byfogden med sin Skriver tog Plads. Ligeoverfor var Tyvestenen, hvor den Anklagede sad, og udenom i en Rundkreds stod Borgerne og fulgte Retsforhandlingerne.

Tinget lededes af Byfogden. Sværdet var hans Symbol, og særlige Processions-sværd af drabelig Størrelse bares foran ham, naar han begav sig til Ting. I Borgerrepræsentationens Mødesal paa Københavns Raadhus hænger paa hver Side af Talerstolen saadanne Sværd som Dekoration. Byfogden valgtes vistnok af ansete Borgeres Kreds. Det var en meget agtet Stilling, der aabnede Adgang til at blive Medlem af Raadet. Hans Underordnede, Byskriveren maa have været en »præstelærd« Mand, da Nedskrivningen af Forhandlingerne ihvertfald indtil 1400 foregik paa Latin. Byfogdens anden Underordnede var Bøddelen eller Mestermanden, i hvis Hænder Forbryderen efter Domsafsigelsen overantvordedes for at lide sin Straf.

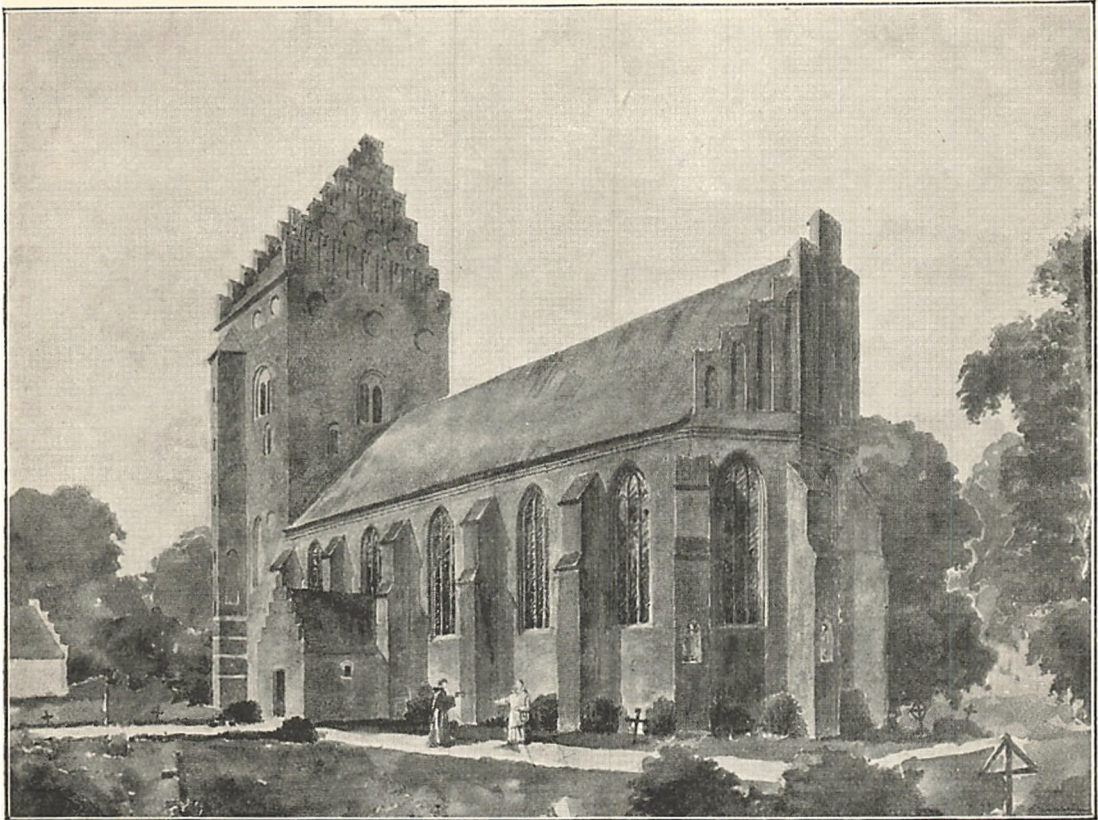
Naar en Forbryder var paagrebet, toges han i Forvaring af Byfogden, til før-

ste Tingdag. Til at dække Udgifterne herved opkrævede Byfogden aarlig fire Penning hos hver Familie. Denne Afgift kaldtes Tyvestød.

Betragter man Datidens Retsbegreber lidt nærmere, faar man et interessant kulturhistorisk Billede frem. Medens Mord saaledes i det højeste takseredes til »evigt Fængsel«, saa straffedes Tyveri uvægerligt med Døden. I Christoffer af Bayerns Stadsret anlægges dog Maalestokken: Liv for Liv. I det hele taget har denne Stadsret en vis Forkærlighed for Dødsstraffe, der tit idømmes for Forseelser, som efter vore Begreber ere latterlige smaa i Forhold til Straffens Størrelse. Saaledes er der Dødsstraf for at overfalde Vægterne om Natten, og — hvad der for os synes at ligge helt ude i det parodiske — omvendt, slaar Vægteren uden Aarsag nogen, da har ogsaa han sin Hals forbrudt. Ellers er Overfald en temmelig billig Historie at slippe fra. Stadsretterne har en hel Bøde-Skala for Legemsbeskadigelser under Slagsmaal ligefra de ringeste til Ofret ligger »velslagen« paa Jorden. Hvert udrevet Øje, hvert afhugget Ben eller Arm, Fod eller Haand osv. koster saa og saa mange Mark. Særligt strængt tages der paa dem, der begaar Ægteskabsbrud; Manden skal halshugges, og Kvinden levende begravet. At Voldtægt »kun« takseres til Halshugning, synes efter dette nærmest at være en naadig Straf. Man havde jo dog endnu Torturen at falde tilbage paa.

Disse Straffe, der paa hine Tider selvfølgelig intet latterligt har haft over sig, viser klart, at Datidens Retspleje, der som al Retspleje har til Formaal at værgen den almene Sikkerhed, har haft andre Forudsætninger end vor Tids at handle ud fra. Naar Morderen eller Voldsmanden for Eksempel slap forholdsvis billig fra sin Ugæring, laa det deri, at hver Mand havde Vaaben hos sig og saaledes ikke alene kunde, men ogsaa burde værgen sig, hvorimod det var nødvendigt at sætte en stræng Straf for Tyveri, der var en fejj Handling, overfor hvilken ingen kunde værgen sig. Og saa fremdeles. Halshugning foregik sædvanligvis paa Byens Torv, medens Hængning og Tortur (Stejler og Hjul) henlagdes til Galgen udenfor Byen.

Af almindelige Strafferedskaber skal her lige nævnes Gabestokken eller Halsjernet og Kagen, der var en høj Pæl med et rundt Trælåd foroven. Til Kagen blev Forbryderen bundet for at kagstryges, og bagefter sattes han op paa Trælådet til almindelig Forhaanelse. Til Slut skulde han springe ned derfra, hvad undertiden kunde koste baade Liv og Lemmer. Kagstrygningen holdt sig lige til ind i det nittende Aarhundrede. Fremdeles var der at bære Sten af By, som bestod i, at to Kampestenene hængtes om Forbryderens Hals, hvorefter han maatte

Petri Kirke ved Middelalderens Slutning. Rekonstruktionstegning af *Charles Christensen*.
(Tilhører Københavns Bymuseum.)

gaa til Byens tre Porte for endelig at blive stødt ud af den sidste som forvist. Blokken eller Stokken bestod af 2 eller tre Stykker svært Egetømmer med halvrunde Udskæringer, hvori Forbryderens Fødder og undertiden ogsaa Hænder blev anbragte. Navnet Stokken genfinder vi senere i det af Frederik 4de opførte Stokhus, om hvilket Stokhusgade endnu bevarer Mindet. Endelig skal nævnes den spanske Tønde eller Kappe, der imidlertid vistnok er af yngre Oprindelse (den omtales først i det 17de Aarh.). Forbryderen blev puttet ind i en Tønde, saaledes at Hovedet stak frem foroven og Benene forneden. Iført denne »Kappe« blev Forbryderen ført igennem Byen. Dette Strafferedskab vil bl. a. være kendt fra Ludvig Holbergs Komædie: *Det lykkelige Skibbrud*.

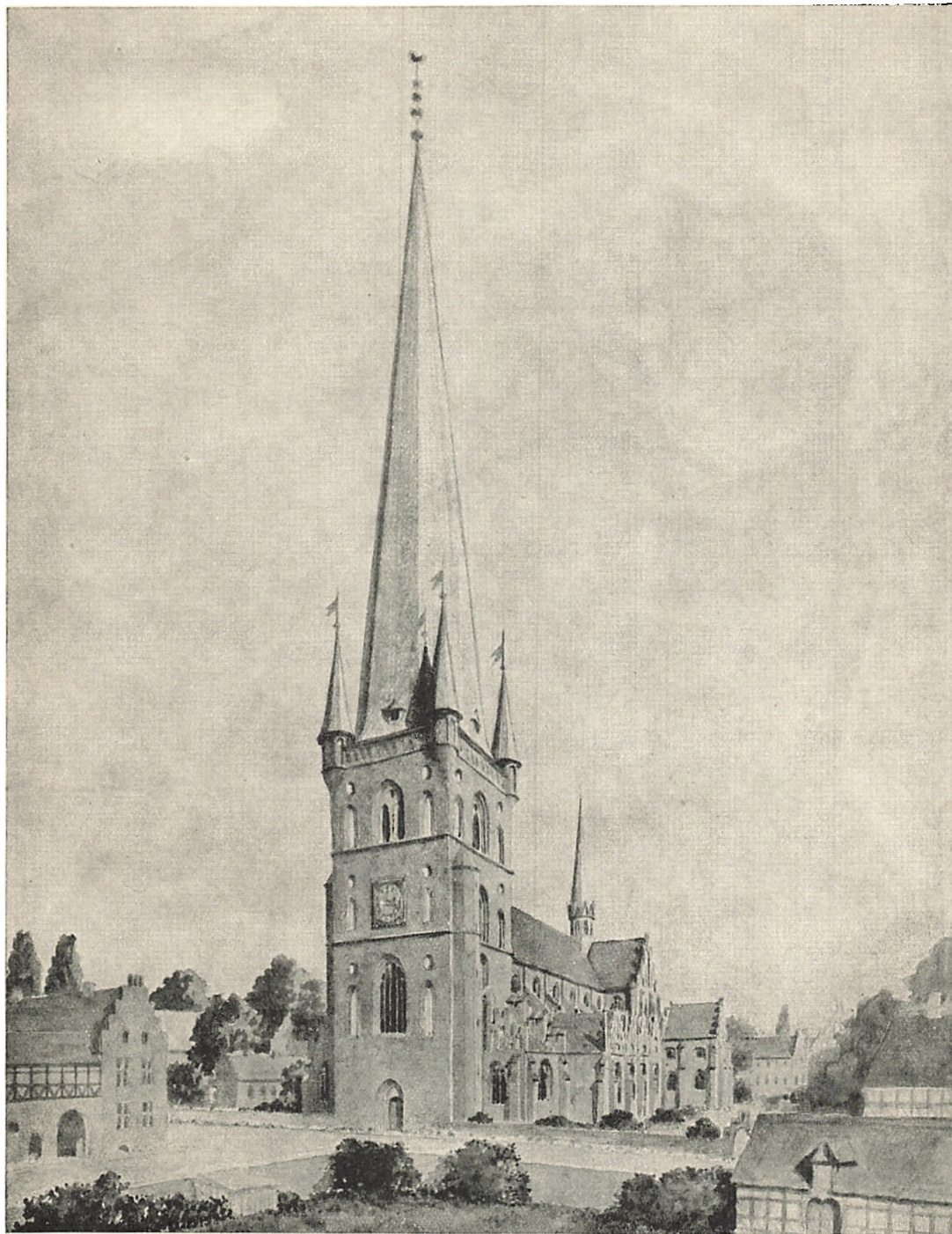
En formildende Virkning paa en Dom kunde den saakaldte »Dannemænds Bøn« faa. Der kendes ikke ret meget til denne Forbøn. Den synes dog at have været en retslig godkendt Form, hvorefter Mænd og formodentlig ogsaa Kvinder ved

at gaa i Forbøn for Forbryderen kunde udvirke en Formildelse eller endogsaa Eftergivelse af Straffen.

— Byens andet Raadhus laa paa Hjørnet af Nørregade og nuværende Studiestræde (den nuværende Bispegaard). Aar 1479 udlaaente Staden en Del af Bygningen til det af Christian 1ste nyoprettede Universitet, hvoraf man kan slutte, at et nyt og tredje Raadhus allerede da maa have været under Opførelse. Dette Raadhus blev bygget paa Gammel Torvs sydlige Side, saaledes at den senere anlagte Nygade kom til at løbe lige forbi dets Facade, og det ligeledes senere anlagte Springvand kom til at ligge lige ud for dets Hovedindgang. Det har været en ret anselig grundmuret Bygning. Over Indgangen hængte paa en lang Stang en Jærnpande, hvor der om Natten tændtes Ild for Vagtmandskabet. Ligeledes hængte Byens Alenmaal over Døren. I Kældren var Fængslet og Stadens Vinkælder. I 1605 blev Raadhuset grundig restaureret. Bagved Raadhuset laa »Raadhusgaarden«, der var Stadens Avlsgaard. Denne Avlsgaard var i Brug, indtil Nytorv i 1608 blev anlagt paa dens Grund. Avlsgaarden var dels Materialgaard, dels Staldgaard for Byens Arbejdsheste og Bytyrene, af hvilke Staden havde en vis Indtægt, de saakaldte »Springpenge« eller »Tyrepeng«. Heraf fik den senere Springgade (en Del af det nuværende Pilestræde) sit Navn, da Avlsgaarden flyttedes herhen.

En særlig Ret var Retten i Endebod. Det var et Hus, som laa paa Ladbrogade, det yderste Brohoved ved Havnens vestlige Ende. Gaden, der førte her op til, hed Ladbrogade (Læderstræde). Her holdt Søfolkene deres egen Ret; en Forløber for den nuværende Sø- og Handelsret. Om Endebods Betydning giver A. D. Jørgensen en interessant Oplysning. I et gammelt norsk Lovstykke, der hedder Farmandslov, siges nemlig, at Forbrydelser begaaet ombord skal meldes i første Havn i kristen Konges Rige, hvor der losses. Skibet skal da føre rødt Skjold i Toppen og lægge til ved Bryggens yderste Ende, hvor Retten skal sættes.

Oprindeligt havde Byen intet Raad. Et saadant omtales første Gang i et Bispebrev af 1275. Raadets Myndighed har dog, som alt sagt, til en Begyndelse været meget indskrænket. Raadmændenes Tal var tolv. Af disse var to Borgmestre, der indtog Forsædet i Raadet. Raadmændene havde i Forbindelse med Slottets Foged Tilsyn med Byens Gader, de havde Magt til at ekspropriere og paa Stadens Vegne Forkøbsret til Træ, Sten osv. Fremdeles havde de Tilsynet med Befæstningen, skulde vurdere Skader og vogte Byens Segl. Før de modtog deres Kald maatte de aflægge en højtidelig Ed til Biskoppen.

Vor Frue ved Middelalderens Slutning. Rekonstruktionstegning af *Charles Christensen*.

Den faste Byskat, der ved Mortensdag ydedes Biskoppen, var 100 Mark Sølv. Denne Skat er formodentlig Afløser af det gamle Landgilde, som Landsbyen i sin Tid havde betalt. Som egentlig Byskat kommer Midsommersgælden til. Denne Arnegæld udredes af hver Familie til Biskoppen. Fremdeles var der af Afgifter Jordskylden. Forstranden tilhørte Byens Herre, og enhver maatte oprindelig yde en Afgift for at opslaa sine Boder paa Stranden. Da nu dette Areal senere blev bebygget, overførtes denne Jordskyld til de faste Ejendomme. Af Næringsafgifter fandtes der en hel Række. Hver Skude skulde saaledes give en Skilling Grot i Afgift af Høstfiskeriet og en Tønde Sild af Vinterfiskeriet. De, der udskænkede Øl i Boder, maatte betale Ølgæld. Slagterne skulde hver Søndag levere Biskoppen Kød, Skomagerne et Par Sko ved Nikolaj Dag og Bagerne Brød, foruden at de maatte fede Slottets Svin osv.

Medens vi saaledes tildels gennem Stadsretterne har ganske god Rede paa Biskoppernes Indtægter, savnes der i høj Grad Underretning om Kommunens Indtægter. De har formodentlig bestaaet i Jordskyld, Huslejer og Bøder samt Salg af Grunde. Har disse Indtægter ikke kunnet slaa til, har Kommunen maattet paa-ligne Borgerne ekstra Skatter for at faa Balance i Regnskaberne. Til Taksering af Borgernes Skatteevne anvendtes de saakaldte Fjerdingsmænd, der i 1493 omdøbes til Rodemestre, som Følge af at den gamle Byinddeling i Fjerdinger bortfaldt, og en ny Inddeling i Rodemaal indførtes.

Gejstligheden satte — som alt sagt — ligeledes sit umiskendelige Præg paa det middelalderlige Byliv. En særlig Mindelse herom fik man netop i København, Bispestolens By, hvor Bysvendene (Datidens Ordenshaandhævdere) bar en Stav med Biskoppens Mærke.

Byen har i Middelalderen haft fire Sognekirker, nemlig: Vor Frue Kirke, der var langt den betydeligste, og Skt. Petri Kirke, som laa mærkværdig nær ved førstnævnte. Ved Vesterport laa Skt. Clemenskirke og ved Østerport Skt. Nikolajkirke.

Den ældgamle Skt. Clemenskirke blev allerede omkring Reformationstiden nedrevet. Dens Historie er meget dunkel. Man ved, at den var Sognekirke for Bydelen omkring Vestergade, og saaledes maaske allerede har været Kirke for den oprindelige Landsby, der laa her. Kirken var meget fattig, dens Altre omtales intetsteds, ej heller ses det, at særlige Gaver er blevet den tildelt. Allerede i 1419 berettes der, at Kirken grundet paa sin store Armod var faldefærdig. Først i den nyeste Tid er det gennem indgaaende Undersøgelser lykkedes at bestemme dens nøjagtige Beliggenhed, der har været henover nuværende Frede-

Nikolai Kirke ved Middelalderens Slutning. Rekonstruktionstegning af Charles Christensen.

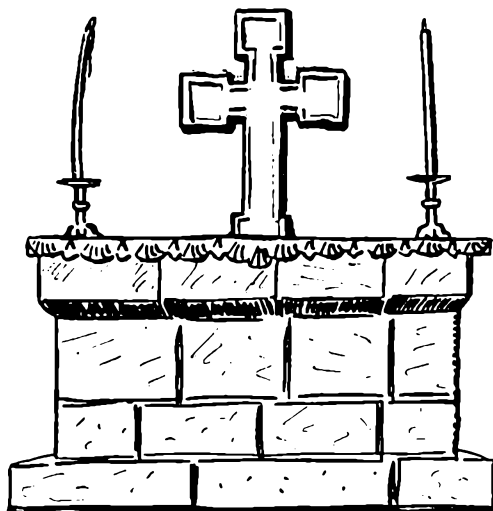
riksberggade i Retning Øst—Vest. Ved Grundgravning i denne Gade (Nr. 25) fandt man Rester af saavel Kirken som dens Kirkegaard. Ligeledes har man ved Udgravningerne til Metropols og Paladshotellets Grunde overalt fundet middelalderlige Begravelser, der viser, at Kirkegaarden har strakt sig helt op til Raadhuspladsen (den gamle Voldlinie).

Ogsaa vor Frue Kirkes Oprindelse taber sig i det forhistoriske Mørke. Paa dens Plads, hvor der laa en gammel Trækirke, begyndte rimeligvis Absalon Opførelsen af en Stenkirke. Denne fuldendtes ihvertfald under hans Efterfølger, Peter Sunesøn, der nu almindeligvis nævnes som Kirkens Stifter. Dens første Præst Eskild, en Kannik fra Lund, har været samtidig med Absalon, da denne testamenterede ham sin Foerværks-Kappe. Kirken var, som Navnet angiver, indviet til Jomfru Maria. I det første Aarhundrede af sin Tilværelse hjemsøgte Kirken af ikke mindre end fire Ildebrande. Ligeledes led den meget under Lü-

beckernes Hærgninger af Byen. Men for hver Ulykke rejste den sig lig Fuglen Phoenix af sin egen Aske større og mægtigere end før. Det var som om Ulykkerne netop blev dens Styrke. Mange og rige Gaver skænkedes til den, saa at den allerede tidlig var Byens rigeste og fornemmeste Kirke. I Bispetiden har den næppe haft Taarn eller Spir; først i 1483 omtales Taarnet og i 1514 fik den det høje kobbertækte Spir, flankeret af fire smaa Spir.

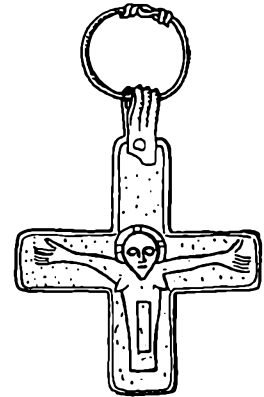
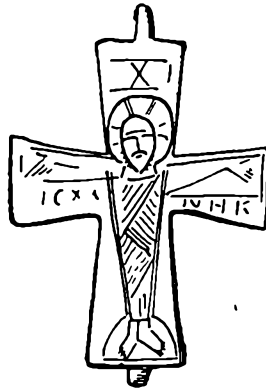
Skt. Petri Kirkes Opførelse kan sandsynligvis fastsættes til første Halvdel af det 13de Aarh. Som sin store Nabo har ogsaa denne Kirke været hjemsøgt af Ildebrande, første Gang i 1386. Ved Reformationen ophørte Gudstjenesten i Kirken, der nu blev indrettet til Klokke- og Kanonstøberi. I 1575 genaabnedes den som Sognekirke for den tyske Menighed her i Byen. Ved denne Lejlighed henlagdes dens Ejendomme under Vor Frue Kirke. I 1756—57 opførte Tømrermester Boye-Junge det nuværende prægtige kobbertækte Spir.

Skt. Nikolajkirke, der, som Navnet antyder, var indviet til de søfarendes Værnehelgen Skt. Nikolaj, har uden Tvivl været den betydeligste Kirke i Byen næst efter Vor Frue Kirke. Det var paa dens Kirkegaard, af hvilken der er fundet Rester helt ind under Østergade, at de oprørske Borgere i 1296 samlede sig for at lægge Raad op imod Biskop Johannes Krag. Da Mester Reinhardt i 1520 fra dens Prædikestol forkyndte de nye Tanker fra Wittenberg, blev den dermed Arnestedet for Lutherdommens Udbredelse i Danmark. Det var derfor intet Tilfælde, at den nidkære Hans Tavsén ni Aar efter blev Præst netop ved denne Kirke.

VOR FRUE VED MIDDELALDERENS SLUTNING
Efter Akvarel af Charles Christensen.

Smykkekors — Guld, Bronze, Sølv — fra Tiden lige efter Aar 1000. Nationalmuseet.

KIRKELIGE MINDER FRA MIDDELALDEREN

Af PETER LINDE

SAA tav den rungende Røst fra Orgelets vældige Tuber. — Nu er der Stillehed i det høje, hellige Rum. — Langsomt vil vi gaa omkring herinde i Danmarks gamle Kirke, se paa alle de mange Minder fra fjerne Dage og lytte til de henfarne Slægters tyste, indtrængende Tale.

Fra Sarkofager og Gravplader lyder den resignerede Hvisken om Død og Forkrænkelighed gentaget og gentaget fra Slægt til Slægt.

Rustklædte Riddere støder deres tunge Sværd i Gulvet, sørgmodige Adelsdamer svøber sig frysende i lange Kaabers tætte Folder. Smaa nøgne Børn tumler med heraldiske Skjolde, Indskriftbaand snor sig i sindrige Slyng, frodigt Løvværk skyder fantastiske Blomster. En Benrad vrister lumsk Staven ud af den værdig-klædte Biskops behandskede Haand, en Prælat i kostbart liturgisk Skrud aabenbarer sig som en Dødning, fra hvis dybe Øjenhuler Tudser og Firben myldrer, medens Orme og Slinger vrider sig ud fra den tomme Brystkasse og snor sig mellem Ribbenene. Præster og Munke løfter deres Alterkalk med sirlige rituelle Greb og mumler besværgende latinske Messeord. Borgermænd i tykke skindbræmmede Vamse nævner stolte deres ærlige Haandværk og Hverv, ved Fødderne af dem ligger Værktøjet, de har maattet slippe, og Bomærket, som ingen længer kan tyde.

Vi betræder det høje Kor med det gyldne Alter og de prægtigt udskaarne Kanikesæder. Her udspilles hele det guddommelige Verdensdrama for vore Øjne, og dets jævne Ord naar vore Øren med Vælde og Højtidelighed.

Vi er jo komne herind for især at lede efter Minder fra det middelalderlige København, vi maa saa i Tankerne samle, hvad der findes og stille hver Ting paa den Plads, hvor den hører hjemme i Forhold til selve Kirkebygningen, og da vi nu netop tænkte os staaende ved Alteret, saa kan vi betragte den eneste bevarede middelalderlige Altertavle fra København paa dette Sted.

Den katolske Altertavle fra Kapellet paa Københavns Slot findes opstillet i Viborg Søndresogns Kirke.

Dens Omrids dannes af smidig-faste mod Midten stigende gotisk svungne Linjer. Billedsmykte Fløje er Døre for det udskaarne, malede og forgyldte Midtskab med Figurgrupper i Rammer af stiliseret Bladværk og miniature Arkitektur.

Naar Altertavlen er helt aabnet, som den oprindelig kun er blevet det paa de store kirkelige Festdage, virker Relief og Maleri sammen i skøn Højtidelighed. Men ogsaa den tillukkede Tavle, Hverdagsmessens Alterbillede, formaar at vække Andagt ved sit dybe, symbolske Indhold.

Alle de fremstillede Personer og Begivenheder danner et Hele, set med Sengotikens skarpe Blik for Sammenspillet mellem det gamle og det nye Testamente, Profetierne og deres Opfyldelse, Forbilleder og Allegorier indenfor den hellige Historie. —

Forneden paa det dybt og kraftigt skaarne Midtfelt sidder Isai (Jesse) i en tung, tusindaarig Søvn, medens fire Skikkelser hyllede i mystisk Stemning vaager over et Under der sker; fra Isai Skød skyder en kraftig Ranke ud, deler sig i tvende Grene og fortaber sig opad. De fire Profeter skuer ned i en skyggefuld Fortid, fyldes af bekræftende Vished og spaar Fuldendelsen i en anelsesfuld Fremtid. De øvrige Billeder og Relieffer i den aabne Tavle følger saa netop Frelserens Liv og Virksomhed med Fremhævelse af de Træk, der opfylder Spaadommene i den gamle Pagt. Jomfru Maria knæler i sit Kammer og læser i en Bønnebog. Hun overraskes af Ærkeenglen Gabriel, som pludselig staar der og udtaler den himmelske Hilsen. — I Ruinerne af Kong Davids Slot er sammentømret en Hytte, hvori er indrettet en Stald for en Okse og et Æsel. Maria og Josef har søgt Tilflugt her og har maattet laane Dyrenes Krybbe til Leje for deres førstefødte. Moderstolt pusler Maria om det spæde Barn, medens Josef har tændt et Lys, som han maa skærme med Haanden for Blæsten. En lille bitte Engel er kommet flyvende for at være Legekammerat med Jesusbarnet. I Templet opfyldes den jødiske Lov, idet Jesus holdt af en smuk, fornem Kvinde bliver omskaaret af en pedantisk, bebrillet, gammel Ypperstepræst. — Simeon og Anna oplever deres Livs Ønske og erkender Folkets kommende Frelser i Barnet Jesus.

Nu skifter Billederne over i Lidelsens Stationer. I Oliehaven knæler Jesus i Bøn, mens Disciplene ligger sovende. Paa en høj Klippeafsats skimtes en Engel med Uundgaaelighedens Bæger. — Nu nærmer sig en Skare Mænd bevæbnede med Øksespyd og Lanser; Judas, som er Anføreren, løfter en Lygte op saa Lyset falder paa Jesu Ansigt. Petrus svinger et Krum-Sværd over Malchus, som er faldet til Jorden og værges for sig med en Lygte. Gennem Jerusalems Gader slæber Jesus segnefærdig sit Kors op til Marterhøjen, Simon fra Cyrene tager i hjælpsom Medlidenhed fat i den tunge Bjælke, Veronika er rørt til Medynk knælet ned for med et Linklæde at aftørre Blodet, som driver ned over Jesu Ansigt fra Tjørnekronens dybe Rifter, og det smertefulde Aasyn afpræger sig paa Tøjet som et Billede. En Soldat støder utaalmodigt til Jesus med et Spyd, hidset op af den skadefro Mængde. Nu lyder de frygtelige Hammerslag, som driver Nagler igennem Jesu Hænder og Fødder, og sømmet til Korsset løftes han højt op over Mængden, der er fulgt med ud til Retterstedet. De syv smertefulde Ord er raabt ud over Verden, under den formørkede Sol er Jesus død.

Middelalderlig Altertavle fra Københavns Slot nu i Viborg Søndre Sogns Kirke.
Midtfeltet af den aabne Tavle.

Altertavlens store Midtfelt viser os netop tre Kors paa Calvariebjerget, Jesus mellem de to Misdædere, som med Bind for Øjnene hænger fastsurrede med Reb. En Rytter støder med en lang Lanse Jesus i Brystet, Engle flyver til og opfanger det dryppende Blod i kostbare Kalke. Jesu Moder, som har været Vidne til sin Søns grusomme Mishandling, kan ikke længer holde sig oprejst, men blegner og falder i Afmagt, Apostlen Johannes støtter hende sørgmodig, medens romerske Soldater forbavsede følger de usædvanlige Optrin.

Langs de lodrette Sider af den store figurrige Fremstilling kommer de to Ranker fra Isai Skød igen tilsyne, og i deres Spiralslyng kravler Jesu Stamfædre opad mod en lille gotisk Tronstol, hvorpaa Jomfru Maria sidder med det lille Jesusbarn »Ham om hvem Profeterne har varslet«. Efter den varssomme Nedtagelse af Korset ser vi nu Jesu Lig blive beredt til Graven i Klippehulen. Nikodemus og Josef fra Arimathæa løfter det mishandlede, stive Legeme, medens nogle Kvinder staar parate med Salveurner og linnede Lagner. (Under dette Billede er der indstemplet et Mærke som en Haand med udspilede Fingre, det betegner Altertavlen som et Arbejde fra et Antwerpener-Værksted). Opstandelsen fra Gravhulen møder os nu som en natlig Aabenbaring. Staaende svæver Jesus op fra Jorden, medens den forfærdede Soldatervagt ræddes og falder omkuld efter at have kastet Vaabnene. Det næste Billede antyder Himmelfarten paa den traditionelle Maade, saa at kun Underkroppen af Jesus er synlig under tykke Skyer. Og endelig Apostelkredsens Helligaandsdaab, som fejres sammen med Jomfru Maria. Denne Kirkens Fødselsfest er det sidste Led i Højtidstavlens Billedrække.

Paa Ydersiden af de tillukkede Fløje er der tre Malerier.

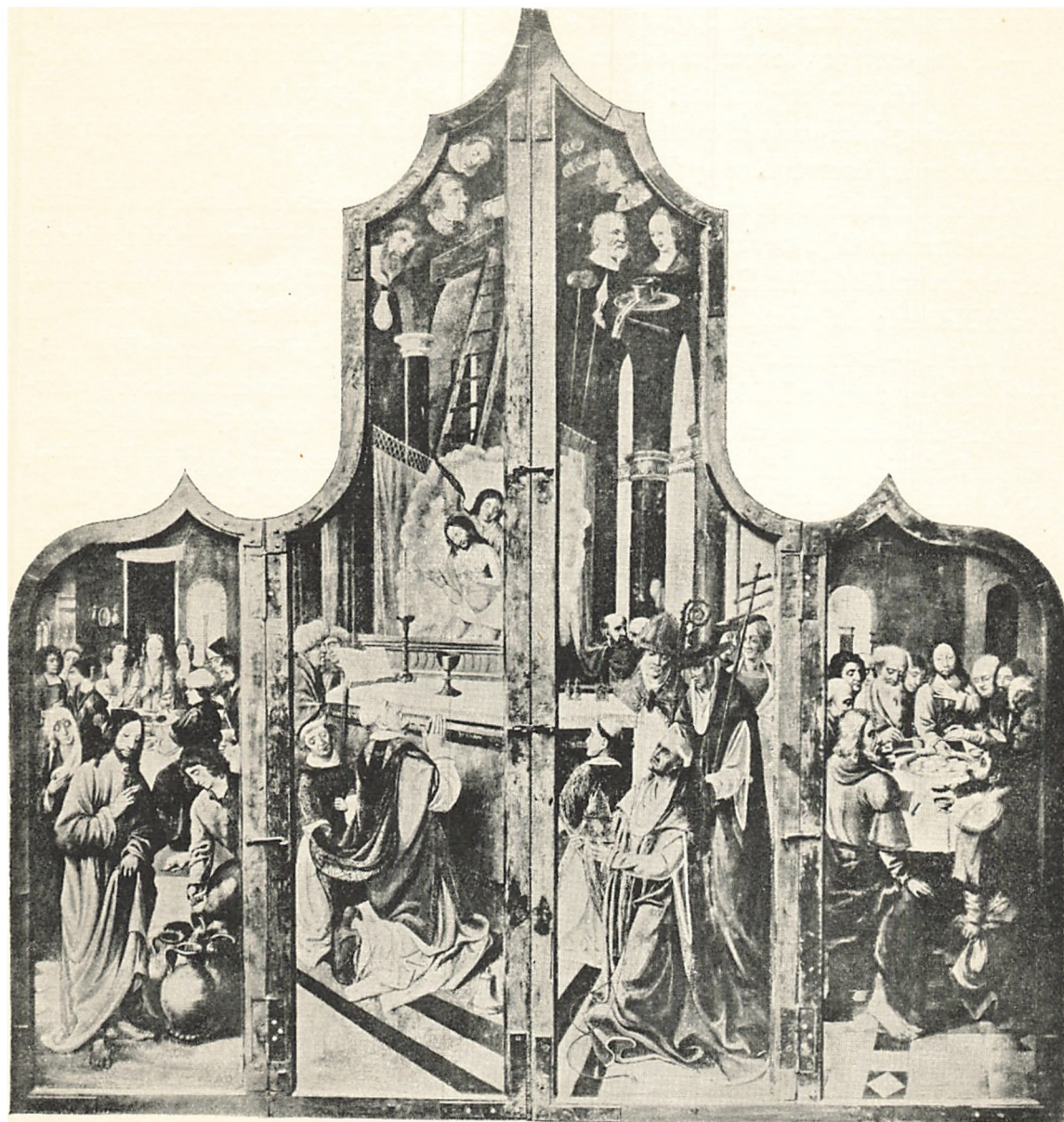
Det største i Midten forestiller Pave Gregors Messe-Mirakel, de to mindre til Siderne Bryllupsfesten i Kana og Altersakramentets Indstiftelse. Jesus forvandler Vandet, som hældes i bugede Lerkander til Vin og Vinen i Kalken ved Nadverbordet til sit Blod. Alle tre Billeder staar i nøje Forbindelse med den middelalderlige Altertjeneste, hvis væsentligste Indhold netop er den stadige Gengtagelse af Brødets og Vinens Forvandling ved Præstens Ord i Messen. Midtbilledet viser saaledes den hellige Pave Gregor den Store knælende foran et Alter just i det Øjeblik, han har udtalt Consecrationsformlen. Tilstede er foruden et Par Messetjenere en Kardinal og en Biskop, men ingen uden Paven ser det vidunderlige oven over den gyldne Kalk paa Alterbordet. Jesus aabenbarer sig sammen med en Engel og viser sine Saarmærker frem til Bekræftelse paa sin Tilstedeværelse i Nadverelementerne.

Selve det murede Alterbord, hvorpaa denne Tavle har været opstillet i Kirkefløjen paa Københavns Slot er jo længst forsvundet.

Det er tvivlsomt om der endnu gemmer sig Middelalder-Murværk i noget københavnsk Alter i saa Fald er det godt skjult under det korsprydede røde Fløjl, som i vore Dage noget ensformigt dækker saa mange af Danmarks ærværdige stenbyggede Altre.

Middelalderen igennem gjaldt der meget nøjagtige Forskrifter, som maatte følges ved Opstillingen af den nye Pagts Offerborde. Pladen skulde være af een naturlig Sten og indeholde Martyrrelikvier og Indvielsesdokument i et særligt udarbejdet, lille Gemme »Altergraven«.

Ved Undersøgelsen 1914 af de jordskjulte Rester fra den gamle St. Nicolai Kirke i København traf man i det nordre Kapels Østside paa et firkantet Fundament, der muligvis har baaret St. Mariæ Alter, som Poul Laxmand stiftede her. Mellem Grundstenene var tilfældigvis anvendt en Kridtblok, hvorpaa var ind-

Den tillukkede Altartavle i Viborg Søndre Sogns Kirke.
I Midten Pave Gregors Messe, tilv. Brylluppet i Kana, tilh. Nadverens Indstiftelse.

skaaret Omridset af en Ribbesten, og Haandværkeren har ogsaa begyndt at til-danne den, men har igen opgivet det, fordi Stenen er kløvet for ham.

— I August 1927 foretoges der en lille Gravning i Dyrkøb tæt ved Frue Kirkes Vestende. Noget gammelt Murværk, som kom tilsyne og i Forhold til sin Udstrækning ikke var ret dybt funderet, kan maaske ogsaa være et Alterfunda-ment i den nu forsvundne sydlige Kapelrække. —

Ved at beskæftige os med det lille Bygningsfragment, som ufærdigt forkastet er blevet mærkeligt bevaret til vore Dage, ser vi os uvilkaarligt omkring for at prøve paa at finde det Sted, hvortil Profilstenen har været bestemt som et lille Led i Helheden. Synet løftes op langs de ranke Piller og følger de højt, spændte Buehvælv. — Beundringsværdigt fint og klogt er hele Bygningsværkets Plan be-regnet. Den danske Middelalder-Kirke knejser som et storladent stolt og ufor-gængeligt Monument over vore fromme Forfædres rundelige Gaver til Guds-husets Rejsning og flinke, omhyggelige Haandværker-Hænders dygtige Gerning.

Nu faar vi netop Øje paa en lodret Stavprofil, hvori de røde Tegl og de gullig-hvide Kridtsten stadig skifter. I en saadan Veksel-Muring skulde Stykket, vi har fundet, have været ordnet ind og været med til at danne dette særlig danske Mønster.

Saa henter vi et kosteligt Klenodie frem fra Danmarks rige Skatkammer. En af Nationalmuseets skønneste Alterkalke har været benyttet paa Københavns Slot efter at være blevet fjernet fra Antvorskov Klosterkirke engang i det 16. Aarhundrede.

Det hellige Kar er af svært forgyldt Sølv og er over tre Pund vægtigt. Den ottekantede, rosetformede Fod er omløbet af en gotisk gennembrudt Bort. I en elegant stigende Bue samles de otte Facetter til en kantet Søjle, om hvis Midte er lagt en kraftig, formrig Nodus, hvori er fattet to Granater, fire Bjergkrystaller og to slebne Glasstykker, bag hvilke skimtes smaa kulørte Billeder. Det ene af disse viser den Opstandne med Sejrskorset, det andet et opløftet, straalende Hjerte. Den ædle Kumme hviler paa et Ornament af gotisk fligede Blade, og paa de sejsten Søjleflader nedenunder og ovenover Nodus findes beundringsværdig fine smaa Gravurer.

Den til Kalken hørende Patene (Disk) er ligesaa af Sølv med svær Forgyld-ning. Den er paa sin Underside forsynet med en meget dyb og sikker skaaret Indskrift paa Latin. Paa Dansk vil disse Ord vel lyde: Til Minde om Hr. Eskild Thomæsen Prior i Antvorskov, til Guds Pris for Consecrationen af Jesu Blod i Antvorskov Kloster 1533:

Saa vel paa Patenens Kant som paa en af Kalkens Fodfacetter er graveret et fliget Kors indskrevet i en Cirkel. Saa lille det er, har den kunstfærdige Guldsmed dog faaet Plads imellem Korsets Arme at tegne Jesu saarede Hjerter og Korsets tre Nagler.

Ærbødigst stiller vi den skønne Alterkalk tilbage paa sin Plads imellem de mange andre gyldne Kirkekar, Relikviagemmer og Processionsmonstranser.

Kan vi nu finde flere Ting frem, som har været brugt ved den middelalderlige Gudstjeneste? Er der mon bevaret Crucifixer, Alterstager, Ornater, Messebøger, Røgelsekar, Salvegemmer, Vievandskar, Døbefonte og Klokker fra københavnske Kirker?

Ja, vi opdager enkelte Stykker, langt fra alle findes repræsenterede.

Fra Nicolai Kirke stammer en Messehagel af vinrødt, italiensk Fløjl. Rygkorset er af Brokade og dets Omrids som Træstammer med afkvistede Grene. Midt herpaa er broderet det oldenborgske Vaaben, to røde Bjælker paa Guldbund og Kong Hans' Navn. Forneden er der syet et Dødningshoved og Aarstallet 1513. Maaske er Messehaglen skænket til Kirken som en Mindегave om Kongen.

Forgylt Sølv-Alterkalk. Nationalmuseet.

Det er tvivlsomt, om der er Grund til at regne den Døbefont med, som nu skal nævnes, den kan være kommet fra en eller anden sjællandsk Kirke, maaske for at benyttes af en Slagter til Hakkekumme; men da den nu engang er havnet her i Byen, saa kan vi jo se paa den. Skitsen giver en Antydning af dens Udseende. Formen og den enkle Dekorering bestemmer dens Alder til at være henved 800 Aar.

Granit-Kumme. Ryesgade.

I slige Granit-Fonte skete Daaben oprindeligt ved hel Neddypning i Vandet. Dens Fod mangler. Et Jernbaand langs Kanten er tilsat i ny Tid. Dette ældgamle Stykke Kirkeinventar staar upaaagtet hen i Gaarden Ryesgade Nr. 124 B.

I Vor Frue Kirkes Taarn hænger en Klokke, som er kommet fra Antvorskov. Den bærer (paa Latin) Indskriften: I Herrens Aar 1490. Kom Helligaand. Hjælp Maria og hellige Klemens, hjælp hellige Anna:

Og hermed har vi vistnok fundet alt det betydeligste ud.

Der kunde maaske nu være Grund til at gaa selve Kirkebygningen undersøgende igennem, betragte hvert enkelt Led i den historiske Udvikling, Talværdier i Maal og Forhold, Længdeaksens Orientering, praktiske Kravs Klaring, Udsmykningens Detaljer og hele Gudstjenestens dybsindige Symbolik.

Kridtstenskapitel fra Udgravningen i Vor Frue Kirke.

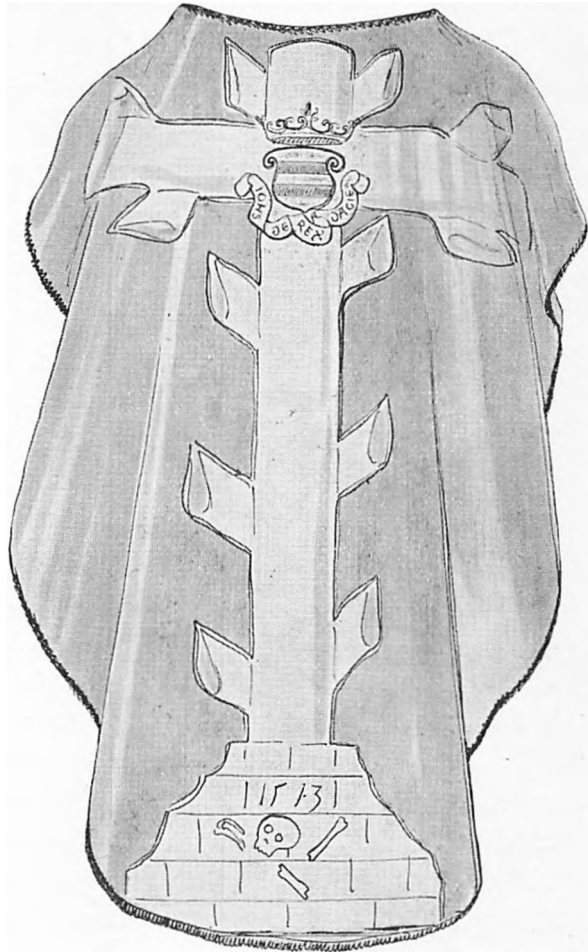
Dog om nogen skulde søge Tilfredsstillelse heri, saa maa han lægge denne Bog tilside, tage lærde Værker frem og med dem i Haand atter træde her ind i Danmarks gamle Kirkehus.

I 1926 blev der foretaget en ret omfattende Udgravning under Vor Frue Kirkes Korparti. Anledningen hertil var den rent praktiske, at der skulde indrettes Kulkældre under Omgangens Gulv ved Siden af de Varmekedler, som allerede fandtes.

Der blev ved denne Lejlighed afdækket betydelige Murrester, der gav et uventet Indblik i Middelalderens glemte og forsvundne København. Bymuseets Inspektør, Magister Chr. Axel Jensen foretog en grundig Undersøgelse af det fundne og skildrer det saaledes:

»Murene, der blev fremgravet under Gulvet i den halvrunde Omgang om Frue Kirkes nuværende Kor, er ikke Levninger af den allerældste Vor Frue Kirke. Det vides overhovedet ikke, naar Kirken blev grundlagt, men den første Gang, den nævnes, er paa Absalons Tid; da han sad som Erkebiskop i Lund, altsaa mellem 1177 og 1201, lovede Stadens Borgere og Sognepræsten at give en Trediedel af Korntienden til Guds-husets Bygning og Prydelse, og paa dette Tidspunkt er formodentlig Kirkens ældste Stenbygning opført. Alle-rede Absalons Slægtning og Efterfølger paa Roskilde Bispestol, Peder Sunesøn, gav Kirken en høj Rang, idet han grundlagde Vor Frue Kollegiatkapitel, om hvis fornemme Kani-ker Kanikestræderne endnu erindrer. Fra en almindelig Købstadskirke hæ-vedes Vor Frue derved næsten til en Domkirkes Rang, et talende Vidnes-byrd om den Betydning, Roskilde-bispen, Københavns Herre, tillagde sin oplomstrende Stad.

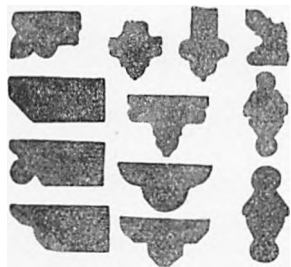
Som »Domkirke« maatte Vor Frue selvfølgelig ogsaa i Murenes Omfang og Højde kappes med Roskilde Domkirke, og det maa siges, at der næsten blev altfor god Lejlighed til at om-bygge og udvide den ældste Kirke. Før den store Ildebrand 1728, da Kirken endnu stod i sin middelalder-lige Skikkelse, sad der over dens nordre Indgangsdør en udhugget Sten med Fremstilling af Kristuslammet og de fire Evangelisters Tegn, samt en Indskrift, som paa Latin berettede, at i det Herrens Aar 1316 genopbyggedes denne Kirke, efter at den fire Gange før var ødelagt af Ildebrand. Det vides af en kort Krø-nikenotits, at den var brændt to Aar i Forvejen, 1314, men om de andre tre Gange kan vi kun formode, at den ene Brand skyldtes Lybækkernes Indtagelse af Staden

Messe-Hagel fra St. Nicolai Kirke. Nationalmuseet.

1248 og den anden Fyrst Jermer af Rygens Erobring af København 1259. Om den fjerde Ildebrand kan der end ikke gættes det mindste. Men Vor Frues fire Brande er dog et mærkeligt og talende Vidnesbyrd om, hvad Absalons By dengang maatte gennemgaa.

Fra Tiden efter Kirkebranden 1314 stammer det Murværk, som nu igen dukkede frem for Dagens Lys. Det viser, at Kirken, som det passede for en »Domkirke«, nu blev omformet efter Forbilleder fra franske Domkirker, som opførtes

Formsten fra Udgravningen
i Vor Frue Kirke.

under den gotiske Stils højeste Blomstring. Ligesom i Roskilde Domkirke har Vor Frue haft en lavere Omgang omkring Koret, i Forlængelse af Sideskibene, men i Vor Frue har hele dette Anlæg været manglekantet, og hver af Omgangens fem Sider har været udbygget til et manglekantet Kapel, hvert med Ydermure som tre Sider af en Sekskant. En saadan Kapelkrans efter fransk Mønster rejstes her i Norden først i Upsala Domkirke, men den findes ogsaa i flere af de nordtyske Hansestæder, og paa gammeldansk Grund er den endnu bevaret i Malmøs

Petrikirke, som i det hele kan give os en god Forestilling om, hvorledes vor egen Frue Kirke engang har set ud. Overalt tilhører denne Kortype Tiden ved Aar 1300 eller i alt Fald første Halvdel af 14. Aarhundrede, altsaa just den Tid, da Vor Frue genrejstes efter Branden 1314.

Alt dette er nu ikke noget nyt eller ukendt; det har man længe kunnet læse ud af de gamle Billeder og Grundplaner af Vor Frue, som Thura har udgivet i sin Danske Vitruvius. Men de nye Fund vil dog paa mange Maader uddybe vort Kendskab til den forsvundne Bygning. Det er en glædelig Overraskelse, at der trods Bombardementet 1807 og C. F. Hansens fuldstændige Ombygning af Frue Kirke dog er levnet saa meget af det gamle Kors Østparti, at Murene staar næsten i Mandshøjde. De viser sig at være meget smukke og omhyggeligt opførte Munkestensmure, med fine og kultiverede Detaljer, Hjørnestave og Sokler af profilerede Formsten. Disse og muligt fremtidige Undersøgelser vil sikkert stadfæste, at Vor Frue har været et af den gotiske Stils ældste, rigeste og smukkeste Monumenter herhjemme:

Ja, dette var en Fagmands foreløbige Beretning om Fundet.

Det er en kendt Sag, at den nuværende St. Nicolai Kirkebygning blev bekostet som Gave til Københavns Kommune af Departementchef Rentzmann. Den blev opført paa Grundmurene af den længst forsvundne St. Nicolai, og derved fik

man en sjælden Lejlighed til at se de underjordiske Forhold ved en fordom saa rig og anset Kirke.

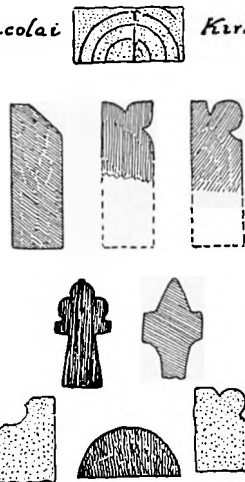
I Eftersommeren 1914 paabegyndtes Udgravningen af den gamle Kirketomt, som var omgivet af de ejendommelige Støbejerns-Slagterboder. De kom nu til at yde en fortræffelig Afspærring af Pladsen, hvortil Københavnerne i overvældende Mængde strømmede for at komme til at betragte de talrige Ligkister og Skeletrester, som fandtes i de murede Kælderrum under Kirkens gamle Gulv.

Nationalmuseets Mænd var stadig tilstede og indsamlede, hvad der fremkom af kirke- og kulturhistorisk Interesse, der bør ogsaa her nævnes to Mænd, uden hvis utrættelige og dygtige Hjælp dette Arbejde ikke var lykkedes saa godt og Udbyttet ikke blevet saa rigt, nemlig Murermesteren for den nye Kirkebygning Fr. E. Jeppesen og Kustode ved Kgl. Bibliotek Harald Mortensen.

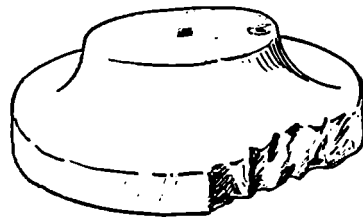
Efterhaanden som Udgravningen skred frem afdækkedes Grundmurene og Pillefundamenterne fra den i 1795 af Ildebranden ødelagte Kirke. Betydelige Levninger af de ærværdige Munkestensmure blev bibeholdt som Vægge i den moderne Fyrkælder under Korpartiet.

Overalt saa man Sporene af den frygtelige Ildsvaade; de sprængte Hvælvinger var styrtet ned som store, tunge sammenhængende Murblokke og havde knust de tætlagte, af mange Fodtrin slidte Ligsten i Gulvet. Tagets Kobberbeklædning — smeltet ved Heden — var glødende dryppet ned over det udskaarne Træværk og havde fundet Vej til de dybe Gravkamre, hvis Loft skulde have holdt indtil Dommedagens Basuner vækkede deres sovende Beboere. Ruderne i de høje Vindver var splintrede og Skaarene fandtes som Klumper af Glas med indlejret Trækul. I Askehobene laa spredte Dynger af figursmykte Gravsten, Hjørner af Tavler med Navne og Aarstal, Stumper af Søjler, bladsmykte Kapitæler, volutsvungne Konsoller, Vaabenmærker og Blomsterguirlander, Vaser og Profilled af Marmor fra det blankeste stenkulsorte til det klareste hvide, Sandsten

St. Nicolai Kirke.

Førsten af Kridt og Tegl.

Foden til en Søjle eller Døbefont.
Nicolai Taarn.

fra Norge og Kalk fra Gulland, hugget, skaaret og slebet, kunstfærdigt og kostbart nu kun en Skærvehob, et Tilintetgørelsens Symbol.

Da Udgravningen var tilende og Fundene ordnede blev de største og bedste Stykker af Ligstenene, af Kapel-Portalerne og af Niels Rosenkrantz' Epitafium indmuret i Taarnrummet, hvor enhver kan gaa op og se dem. Den store Stenplade, som bærer en Fremstilling af Adelsmanden Offe Høeg, og som har ligget over hans Grav er samlet af henved 50 Brudstykker uden dog at være fuldstændig, idet enkelte Partier af den ikke kunde findes. Paa nær nogle ganske faa Ting, som skal omtales nedenfor, er alle disse løse Fund fra en Tid, der ligger længe efter den, som beskæftiger os nu, og vi vil derfor komme tilbage til dem i et senere Kapitel.

KØBENHAVNSKE KLOSTRE

KØBENHAVNS Fransiscaner-Kloster stiftedes allerede paa Erik Plovpenning's Tid og bestod i næsten 300 Aar, indtil dets pludselige Nedlæggelse d. 25. April 1530. Klosterets Bygninger har dannet et firlænget Komplex, hvis Beliggenhed endnu stedfæstes ved Navnet Graabrødretorv, men udover de Fundamentrester, som skjuler sig i Jorden, er der ikke længer Spor tilbage af det.

Ved Grundgravninger i Kvarteret omkring Torvet og ved Rørnedlægning paa den aabne Plads med Græsplænen er der fra Tid til anden paatruffet Murværk, som hidrører fra Munkenes Anlæg, og som kan tjene til at bestemme de enkelte Bygningslængers Sted.

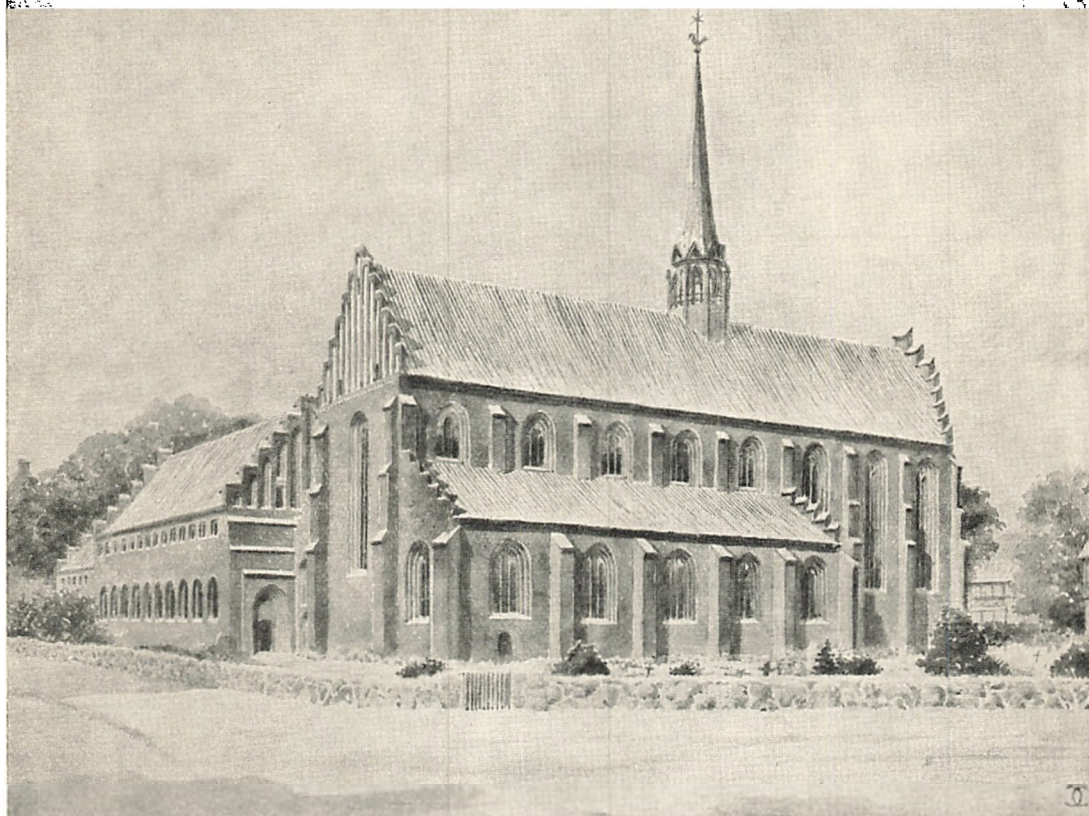
Den omfattende og omhyggelige Matrikelundersøgelse, som Oberst H. U.

Ramsing har foretaget, hjælper i høj Grad til at forklare baade de allerede fremkomne og de Fremtiden forbeholdte Fund.

Fundet under Diskontobanken.
Et lignende Stykke kendes fra Esrom Kloster.
(Nationalmuseet.)

De fire Længers Beliggenhed og Udstrækning kan saaledes ret nøje angives og de ydre Hjørner vil da falde paa følgende Punkter. Et i Skindergades Husrække lige overfor det vestre Hjørne af Lille Kannikestræde, et andet midt inde i den store Nybygning, som udgør Kejsergades Østside (Linjen mellem disse to Punkter svarer til Kirkefløjens Yderside). Det tredje Hjørnepunkt ligger inde i Torvet omtrent ud for Nr. 13 i Løvstrædes

Helligaandskirke og Kloster ved Middelalderens Slutning.
Rekonstruktionstegning ved *Charles Christensen*.

Flugt og endelig det fjerde et Stykke inde i Skellet mellem de to Huse i Graa-brødrestrædes Nordside. Nr. 12 kommer saaledes omtrent til at svare til Kloster-gaardens Midte.

Udenfor Vestfløjen har der ligget et lille Porthus, hvorigennem der var Adgang til Klostret; en Murvinkel, som fandtes ved Kælderudgravning under det store graa Hus Nr. 23 i Skindergade, er sikkert en Rest af det.

Ude paa Torvet ved Plænegerteret er der i Jorden truffet Murrester baade stammende fra Klosterets Østfløj og fra Corfitz Ulfeldts Gaard, som har været bygget sammen med hin.

Ved Opførelsen af det østlige Hjørnehus ved Skindergade — Niels Hemming-

sensgade stødte man paa en svær Mur, som løb vinkelret paa Skindergade, og maa forklares som Hegnsmur omkring Klosters Abildgaard.

Nærmest Klostret ad denne Kant laa Begravelsespladsen. Ved Grundgravning til den nye Bygning, som har rejst sig paa det gamle Bindingsværkshus's Tomt Skindergade—Kejsergade—Graabrødretorv, fandt man en Mængde Benrade, Spor af Trækister og hensmulrende Stumper af Tøj. De allerfleste Døde laa med Hovedet i Vest og Armene langs Kroppen. Der ligger sikkert endnu mange Skeletter under Ejendommene paa Torvets Nordside.

Det fremspringende Hjørnehus Nr. 11 gemmer i Kælderen en hvælvet Gang med fritstaaende meget solide Sidemure. Gangen fører ind til et lille firkantet Kammer, i hvis ene Væg skimtes Omridset af en tilmuret Blænding eller Bueaabning. Det er en Rest af Graabrødrenes Økonomi-Bygning, maaske Klosterfængslet, der har ligget udenfor og i Flugt med Hovedkomplekssets Østfløj.

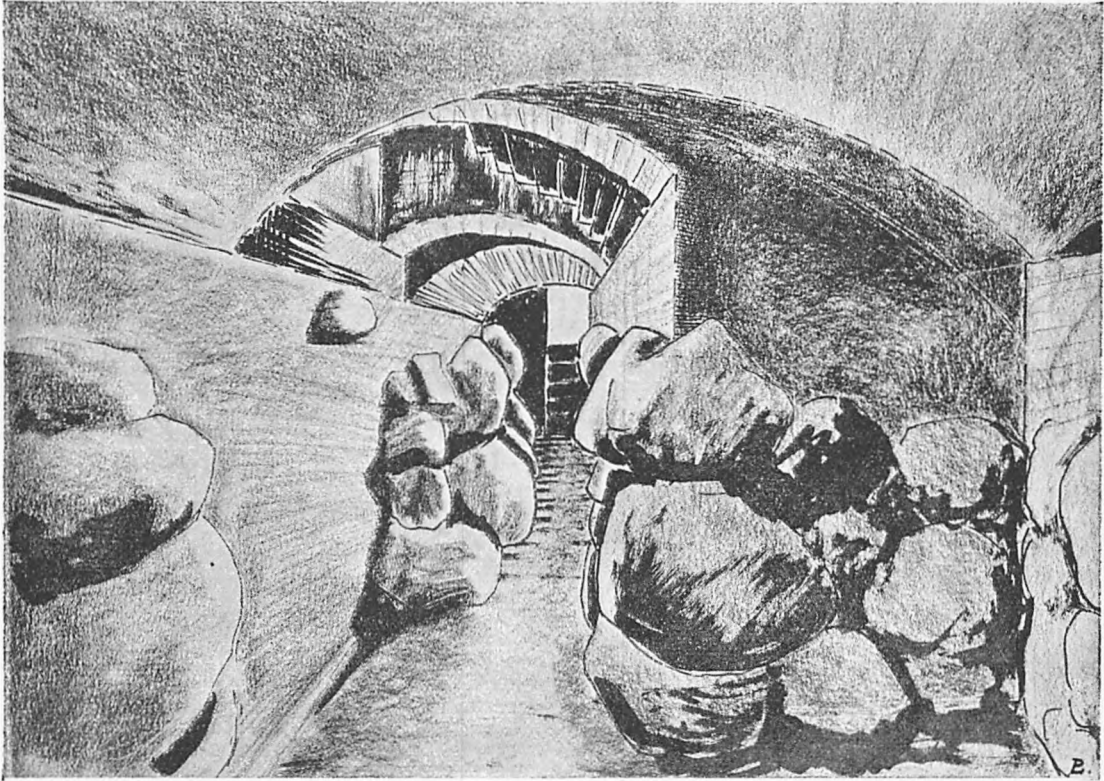
Efter Graabrødrekloster følger som den næstældste kirkelige Stiftelse i København Helligaandshuset, der oprettedes paa Erik Menveds Tid af Roskildebispen Johannes Krag.

Christian I omdannede det til et Augustiner-Kloster, og samtidigt hermed skete vel adskillige Forandringer i Anlægget. De Dele, som endnu er bevarede fra Middelalderens Dage i Kirken og Begravelseskapellet (nu Folkebibliotek) stammer sikkert fra hin Tid.

Klosterbygningerne dannede ligesom Graabrødreklosters en Firkant, men Kirken udgjorde her den sydlige Fløj; det nuværende Kapel, Vestfløjen, var formodentlig den store Sygestue. Af Østfløjen staar endnu Kirkens Sakristi, Resten samt den nordlige Fløj, som begyndte ved Kapellets Nordende, og som vel en Gang stod i Forbindelse med dette gennem de nu tilmurede store spidsbuede Døraabninger i dettes Gavl, er tillige med Resten af Østfløjen nedrevet kort efter 1650.

I 1873 blev der foretaget Ombygningsarbejder paa det Hjørne, hvor nu Sparekassen for København og Omegn har til Huse, (omkring Midten af 19. Aarh. var her det kgl. Blindeinstitut) og der kom da en smuk middelalderlig Facade for Dagen. Den havde hørt til en to-etagers Bygning, hvis øverste Vindver var spidsbuede. Arkitekten Prof. V. Klein foretog en mønsterværdig Opmaaling, som nu findes i Nationalmuseets Arkiv, dog mangler yderligere indgaaende Beskrivelse.

I 1911 blev Sparekassens Kældre udvidede og nye indrettede, herved stødte man paa en hidtil skjult, jordfyldt Hvælving, der strakte sig fra Husets Gaard-

Hvælvet middelalderlig Kælder under »Sparekassen for København og Omegn» i Niels Hemmingsensgade.
Helligaands-Klostrets Hestemølle.

side ud mod Niels Hemmingsensgade. Efter at den trufne Gang var tømt for Fylden, viste det sig, at den stødte op til en Tværmur forsynet med en Døraabning, hvorigennem man kunde komme ind i en anden Hvælving. Disse Fund suplerer det ældre Fund paa en heldig Maade, og desuden er de nu gjort tilgængelige. Man kan nemt faa Lov til at gaa ned i de underjordiske Rum og betragte det ærværdige Murværk, som med sin Skiftegang, hvori to Langsider (Løbere) veksler med een Kortsider (Binder), beviser sin Ælde. En firkantet Aabning i Loftet gør det sandsynligt, at hele Anlægget staar i Forbindelse med Helligaands-husets Hestemølle. Man kan tænke sig, at en solid lodret Akse har været anbragt i Aabningen og støttet af dennes solide Vægge op igennem Hvælvet og foroven været sat i Forbindelse med en Hestegang.

Langs med Sparekasse-Grundens Nordgrænse løb et svært Kampestensfundament, som maa have hørt til Graabrødreklosterets Bygninger i Abildgaarden. Det viser, hvor tæt ved hinanden de to gejstlige Stiftelser har været anlagt, og

dermed hvor indviklet og vanskeligt det er nu at klare deres oprindelige Udstrækning for Udenomsbebyggelsens Vedkommende.

Kirken staar jo endnu paa sin middelalderlige Kampestens-Grundvold, ellers er der kun bevaret svage Spor af det gamle i Korpartiet, hvor man kan se Rester af Spidsbuer over de nuværende Vindver, ligesom der hist og her kan paaeges Profiler og Formsten, der viser tilbage til Christian I.s Tid.

Kapellet er derimod nogenlunde i Stand til at give et Indtryk af det pragtfulde Anlæg i dets oprindelige Skikkelse.

Ude paa Kirkegaarden er der opstillet to ottekantede Granitsøjler, hvoraf den ene har bevaret sit Kapital. Hvælvingerne, som nu hviler paa svære murede Piller, har før været baaret af saadanne Søjler.

Klosteret stod ikke længe ved Magt. Allerede 1498 sælger Prioeren for »vor Klosters store Trang og mærkelige Brøst Skyld« nogle af dets Ejendomme, og Kirkeomvæltningen gjorde det helt af med Stiftelsens Liv under de gamle Former.

København fik i Slutningen af Middelalderen endnu et Kloster nemlig Sancte Clare, som tilhørte en kvindelig Orden, der svarede til Franciskanerne. Deres Kirke, som ses paa Prospekter af København helt op i Christian 4's Tid, har ligget under det nuværende nye Bygningskompleks i Gl. Mønt Nr. 10—12—14, hvor der fandtes ret betydelige Rester af den i Grunden. Gaden, som nu hedder Klareboderne, har netop været »det Stræde som løber til St. Clare«.

Ogsaa dette Samfund maatte afslutte sin vanskelige og beskedne Tilværelse under den religiøse Omvæltning.

Kalkstenskapitel fundet Badstuestræde 9-11.

